

LADISLAV SOLDÁN

CESTA K SVĚTLU

Nad problematikou místa Schopenhauerovy filozofie v básnické tvorbě
a duchovním ustrojení Otokara Březiny

Mohutná klenba díla Otokara Březiny pne se — obrazně vyjádřeno — od tmy k světlu. Básník sám jako by postihl smysl této cesty závěrečným dvojverším básně *Příroda* ze sbírky *Větry od pólů* (1897): „Světlo umírá jenom příchodem, ještě většího světla, ještě většího, většího světla.“

Klenbu originálního, v české poezii doslova královsky svébytného básnického díla Otokara Březiny (1868—1929) nepodpírala jediná myšlenková základna; lze tu rozeznat celou složitou tkáň, soustavu věr, postojů a směřování, která byla ustavičně v prudkém pohybu. Mluví se dokonce o extrémním vlnění, střídě „dvihů a pádů mezi póly extáze a deprese, víry a zoufání, hymnického jásotu a mučivých smutků“. Poukázal na to již Oldřich Králík ve své monografii *Otokar Březina* (1948) a patří k zásluhám jeho práce, že podává „logiku“ Březinova díla od „zrození básníka“ v roce 1892 až do roku 1907, kdy se natrvalo odmlčel.¹

Ještě za Březinova života, v době jeho mlčení, které Václav Jebavý sám pokládal za pokračování, ba dokonce za dovršení tvůrčího procesu, jak se o tom nejednou vyjádřil v korespondenci, objevily se pokusy složit mozaiku básnickových filozofických názorů a postojů promítajících se tak anebo onak do jeho poezie. Vyvrcholily několika pracemi z třicátých let: Například monografií Pavla Fraenkla, v níž si autor obdobně jako Králík klade otázku geneze díla a zabývá se obdobím básníkovy „mládí a přerodu“.

Ponechejme stranou to, co lze na Fraenklově knize kritizovat: že se totiž pokouší „o propracování geneze Březinova díla ve smyslu teleologickém“ a že vykladači básníkovy cesta vyúsťuje v hledání Boha.² Zato

¹ Březina, O.: *Nebezpečí sklizně*; Československý spisovatel, Praha 1968. Uspořádal Miroslav Červenka, úvodní esej Jaroslav Janů, z něho srov. s. 9, Králík, O.: *Otokar Březina 1892—1907*. Logika jeho díla; Melantrich, Praha 1948. Poslední březinovská bibliografie vyšla v roce 1971. Srov. *Otokar Březina*. Soupis literatury o jeho životě a díle; Univerzitní knihovna v Brně, 1971. Uspořádal Jaromír Kubíček.

² Fraenk, P.: *Otokar Březina*. Mládí a přerod. Geneze díla; Melantrich, Praha 1937, srov. s. 11, 324.

si povšimněme toho, že Fraenkl, obdobně jako později Králík, zabývá se podrobně tím, jak podněty Schopenhauerovy filozofie a estetiky přispěly ke zrodu básníka v připomenutém již roce 1892 a působily také v následujícím období vrcholného vzepětí jeho sil.

Události z počátku devadesátých let nebude přitom naškodu nazírat v některých literárněhistorických souvislostech. V roce 1892 publikuje F. X. Šalda v Literárních listech programovou stať *Syntetism v novém umění*, již tak impozantně vstupuje do české kritiky, literárního dění a razí v ní svoji teorii symbolismu-syntetismu odvozenou hlavně od francouzských vzorů, ale svědčící také o hlubokých znalostech německé filozofie — té její idealistické linie, v níž se nacházejí Kant a Schopenhauer. O několik roků později, zrovna v době, kdy Březina vydává prvotinu *Tajemné dálky* (1895), rodí se Manifest České moderny. Tento manifest, od jehož vzniku se obvykle datuje počátek moderní české literatury, vedle jeho hlavních strůjců J. S. Machara, F. V. Krejčího a F. X. Šaldy, dále V. Mrštíka a jiných básníků a prozaiků, představitelů nového, individualisticky, spolu s tím však i na kolektivistické cíle orientovaného umění, podepisuje i O. Březina jako nejosobitější představitel nastupující básnické generace. Nikoli jenom ve své prvotině se Březina představuje jako básník, jehož „přerod“ od realistických počátků, kdy publikoval pod jménem Václav Danšovský, je v mnohém ovlivněn právě působením Šaldovým. Neboť Šaldův vliv je trvalejší — a hlubší. Ještě před Králíkem, který proces geneze básníka Březiny analyzuje a dokládá se zaměřením na jednotlivé sbírky, zabýval se touto problematikou Adolf Janáček, který nejdříve v Časopise Národního muzea (1935) publikoval příspěvek *Zrození básníka Otokara Březiny* a rok poté v Časopise Matice moravské stať *O. Březina a F. X. Šalda* (K zrození básníka).³ Janáček se jako první soustavněji pokouší analyzovat vliv Schopenhauerovy filozofie a estetiky na přerod realistického spisovatele v básníka symbolistu. V poměrně bohaté březinovské literatuře na připomenuté téma ovšem nechybí ani pozdější podnětná, v mnohém stále platná „srovnávací studie“ (podtitul práce), kterou pod názvem *Březina a Schopenhauer* publikoval Rudolf Havel v Listech filologických (1949).⁴

Pátání po schopenhauerovských podnětech v díle Otokara Březiny musí jít ovšem i jinou cestou — a většina interpretů jí také využívá anebo aspoň v základních rysech neopomíjí: Jde o sledování Schopenhauerova vlivu na básníka prostřednictvím výpovědí samotného Březiny. Základním materiálem jsou tu edice Březinovy korespondence: především dopisů Anně Pammrové z let 1889—1905; obsáhlých listů té adresátce, která

³ Janáček, A.: *Zrození básníka Otokara Březiny*; Časopis Národního muzea 109, 1935, část duchovnědná, s. 242—293, zvl. s. 292—293. Týž: *O. Březina a F. X. Šalda* (k zrození básníka); Časopis Matice moravské 60, 1936, s. 500—513.

⁴ Havel, R.: *Březina a Schopenhauer*. Studie srovnávací; Listy filologické 73, 1949, č. 2—3, s. 100—108.

byla básníkovou jedinou ženou „osudovou“, s níž Březina udržoval „duchovní přátelství“ až do konce života. Korespondence s Pammrovou — a také s přítelem Bauerem — tak nabývá podoby „duchovního románu“ (termín O. Králíka). V této souvislosti se přímo vtrhává otázka, zda ve svém vztahu k ženám nebyl Otokar Březina nejen ve svých začátcích, nýbrž napořád ovlivňován Schopenhauerovými názory; ty byly jak známo ve vztahu k celému ženství svérázně jedovaté (konkrétně v Metafyzice lásky). Bezpochyby byl. Březina se ovšem vyvaroval mysoginství německého filozofa a jeho erotického pesimismu, i když mu zprvu rovněž podléhal. Později ale, zvláště v dopisech Pammrové z období po roce 1905, kdy si začíná formovat víru v nové, lepší formy života jakožto počátku vpravdě lidské civilizace, „vlastních dějin člověka na této zemi“, nejednou psal i o novém poslání ženy.⁵

Vraťme se však až k prvním krokům Otokara Březiny na básnické cestě. O utváření prvních uměleckých ideálů Václava Danšovského a poté Otokara Březiny vypovídaly dopisy příteli ze středoškolských studií na reálce v Telči Františku Bauerovi, jak je vydal Miloslav Hýsek, když sociolog Emanuel Chalupný předložil v dalším svazku stejné edice Paměti spolu s některými z dopisů rovněž „výroky“ Otokara Březiny.⁶ Chalupný tak zasáhl do sféry interpretací Březinových názorů filozofických a uměleckých i výkladů básníkových životních osudů, jakých se objevilo ještě víc zvláště po Březinově smrti. „Věvodí“ jim kniha básníka a kněze Jakuba Demla *Mé svědectví o O. Březinovi*, usvědčená dobovou kritikou ze svévolných dezinterpretací. Schopnost osobitě dezinterpretovat byla ovšem Demlovi vlastní, což lze doložit nejen v souvislostech březinovských. Na druhé straně nelze pochybovat, že Deml stál Březinovi blízko. A ten si ho vážil jako básníka, pokládal za přítele (tak Demla jmenoval i v dopisech Pammrové) a miloval ho „bratrsky“ obdobně jako Pammrovou ane-

⁵ *Listy Otokara Březiny Anně Pammrové*. Jako soukromý tisk vydala Anna Pammrová, k vydání připravil Jan Amos Verner; Žďárec u Tišnova na Moravě 1933, srov. s. 102. Nelze přitom ztrácet se zřetele Březinovu plachost ve vztahu k ženám hraničící až s odříkáním. V roce 1889, v jednom z prvních dopisů Pammrové, napsal například — a lze věřit, že nešlo jenom o pózu dvacetiletého: „Nerozumím pohlavní lásce, které jsem nezakusil, a kterou pochybuji, že zakusím — ...“ In: *Dopisy Otokara Březiny Anně Pammrové z let 1889 až 1905*. Původně vydal Emanuel Chalupný v „Nové říši“ 1930—1932; nové vydání v komisi Melantricha 1936, upravil Jaroslav Křemen; srov. s. 30. To by u O. Březiny svědčilo o existenci erotického pesimismu schopenhauerovského typu. Podle Králíka se však z něho později (1896) vymanil. O. Králík to dokládá rovněž listem adresovaným Pammrové; srov. Králík, O.: *Otokar Březina*, I. c., s. 173.

⁶ Chalupný, E.: *Dopisy a výroky Otokara Březiny*; F. Borový, Praha 1931. Vyšlo jako II. svazek *Dopisů Otokara Březiny* v edici Paměti, kterou pořádal Miloslav Hýsek a vydávala III. třída České akademie věd a umění. *Dopisy Otokara Březiny I.* Františku Bauerovi; F. Borový, Praha 1929 (na obálce uvedeno 1930). Vyšlo v edici Paměti, I. c., uspořádal M. Hýsek.

bo sochaře Františka Bílka — i o tom najdeme svědectví prostřednictvím Březinových dopisů.⁷

Je důležité uvědomit si, že Březina nestudoval díla filozofů jako filozof — byť jeho znalosti i v tomto oboru vědění byly neobyčejné —, nýbrž přistupoval k nim jako básník. Sám se o tom vyjádřil v interview pro Giselu Pickovou-Saudkovou, autorku knihy *Hovory s Otokarem Březinou* (1929): „Básník a filozof ... toť dvojí tvůrčí dílo ... Probírá-li se básník některou filozofií, není to pro poučení. Hledá svůj záblesk, svou intuici, svůj obraz“.⁸ V dopisu Pammrové napsal zase uprostřed delší pasáže o poslání umělecké tvorby: „Duchaplná metafora je mi dnes milejší než filozofický systém“. Významné je, že v rámci této úvahy vyslovuje se i o Schopenhauerovi: „A co je potom pozitivního? Opakují: lepší originelní metafora nežli filozofický systém. Čtu Schopenhauera a čert to ví proč připadá mi fádny. A má přece pravdu na každé stránce. A o umění píše jako umělec“.⁹

Jaká tedy byla intuice, kterou básník našel, respektive odvodil si ze Schopenhauerovy filozofie a estetiky? Otokar Březina uplatnil schopenhauerovskou inspiraci ve svých prvních básnických sbírkách. Na konkrétním materiálu, prostřednictvím rozboru jednotlivých básní to potvrzuje především kniha Králíkova, zčásti i Fraenklova; cenné postřehy najdeme u Janáčka, Havla i jiných autorů. Schopenhauerova filozofie však bezpochyby formovala i básníkův světový názor. Výmluvným dokladem je vyznání z dopisu Pammrové 8. října 1892. Vůbec ve všech dopisech Otokara Březiny z jeho mladých let — zvláště v listech Pammrové — upoutá výrazné filozofující, někdy se říká i myslitelský rozměr vyjadřování; i když prozatím ne tak plný jasu, jak je to příznačné pro korespondenci z meziválečného období. V mladistvém rozjitřeném, leč i na myšlenky bohaté korespondenci upoutá způsob, jakým básník Otokar Březina a zároveň autodidakt, venkovský učitel Václav Jebavý, zvládl zákruty filozofování nejen Artura Schopenhauera, s jehož dílem byl „podrobně seznámen“, jak to zaznamenal Chalupný, nýbrž stejně tak i složitější filozofický systém Kantův. (Březina ostatně nejednou o Kantovi pojednává právě v souvislosti se Schopenhauerem, Fichtem, jakož i dalšími německými filozofy. Zdá se dokonce, že znalost Immanuela Kanta u něho prostředně předcházela seznámení s Schopenhauerem.)¹⁰

Nechejme však hovořit Otokara Březinu. Nejprve prostřednictvím několika vět jeho dopisu Anně Pammrové z připomenutého již 8. 10. 1892:

⁷ Deml, J.: *Mé svědectví o Otokaru Březinovi*; R. Škeřík, Praha 1931. Srov. *Listy Otokara Březiny Jakubu Demlovi*. Vydal J. Deml, Tasov 1932. Dále srov. *Dopisy Otokara Březiny III. Františku Bílkovi*; F. Borový, Praha 1932. Vyšlo v edici Paměti, 1. c., uspořádal Vilém Nečas.

⁸ Picková-Saudková, G.: *Hovory s Otokarem Březinou*; S. V. U. Mánes, Praha 1929. Citováno podle *Nebezpečí sklízně*, 1. c., s. 147.

⁹ Srov. *Listy Otokara Březiny Anně Pammrové*, 1. c., s. 141, 144.

¹⁰ Srov. Chalupný, E.: *Dopisy a výroky Otokara Březiny*, 1. c., s. 219, 220.

„Můj základní, beznadějně pesimistický názor životní se nemění. Žádný na světě mne nepřesvědčí, že život je dobro. To je marné mluvení, je to bezděčná, necitelná ironie přírody, která vkládá v lidský mozek nepochopitelnou chiméru jalového optimismu, aby člověk nebyl jen svrchovaně bídný, ale k tomu ještě směšný! Všecko, co se dalo o životě lidském říci, mistrovsky vyslovil Schopenhauer, tento velký básník hořké pravdy! Ze vši filozofie nechal jsem si jeho; knihy jeho jsou odkazem budoucímu lidstvu, jeho nedostižný pentateuch negace.“¹¹

Obdobně se Březina sklání před Schopenhauerem v dopisu Františku Bauerovi 13. září 1892: „Největší životní moudrost nalezl jsem v Schopenhauerově negaci; nehledám ničeho v životě, shledávám vnější svět jako pouhý klam vlastních mých smyslů, proniklý ve všech částech věčným Tajemstvím Nepoznaného“. A následuje dlouhá věta, v níž lze rozeznat přiznání k dobovému uměleckému ideálu: „Umění je mi nejvyšším vrcholem individuální síly, ale umění pro umění (l'art pour l'art), umění vyrůstající z potřeby tvořiti a holdující jediné Kráse, umění neužitečné, exquísí, vysoké, stigmatizující nejvyšší duchovní hodnoty, nejsubtilnější sentimentální a verbální nuance, umění nesloužící potřebám lidstva, bez hlubokých tendencí Zolových, morálních aspirací Dostojevského, náboženského idealismu Tolstojova, umění Flaubertovo, Charles Baudelairovo, tohoto miláčka mezi nesmrtelnými, umění velkého Mallarmé, Verlaina, Stephana [?], Mary Robinsonové, Maierlincka [sic!], celé té legie geniů neuznaných naší materialistickou dobou“.¹²

A do třetice schopenhauerovská filozofie v pojetí Otokara Březiny. Jméno německého filozofa tentokrát není vysloveno; ovšem Březinovo voluntaristické vyznání směřující k subjektivnímu idealismu nelze označit za jiné, než za schopenhauerovské. V dopisu Pammrové pravděpodobně z roku 1896 Březina píše: „Pravda, nedovedu ani dnes chutnati Vaši náklonnost k přirozenému a jednoduchému. Celé mé evangelium pozitivní spočívá v jediném pojmu: vůle. Vyjít z přírody (která v nás položila ponižující znamení zvířete), ovládnouti ji nástrojem vyšší, dokonalejší konstrukce světa. Miluji přírodu jako své dílo; co v ní vidím jsem já; a já ji chci vidět velkou a slavnou“ (vše proložil O. B.)“.¹³

Je tedy zřejmé, že Březina nachází až do druhé poloviny devadesátých let největší moudrost, inspiraci světonázorovou i básnickou v schopenhauerovské negaci. Nikoli ovšem jenom v ní, protože schopenhauerovská filozofie souzněla mu tehdy rovněž s pojetím života a umění, jak je objevoval a obdivoval v díle autora *Květů zla*, francouzského básníka Baudelaira a posléze i v poezii další generace francouzských básníků, v první řadě symbolistů.

V dopisech Pammrové i Bauerovi staví Březina Baudelaira do proti-

¹¹ *Dopisy Otokara Březiny Anně Pammrové z let 1889 až 1905*, I. c., s. 90—91.

¹² *Dopisy Otokara Březiny I. Františku Bauerovi*, I. c., s. 167 až 168.

¹³ *Dopisy Otokara Březiny Anně Pammrové z let 1889 až 1905*, I. c., s. 121.

kladu k Tolstému jako „jasnozřivějšího“. Naopak v pozdějších letech (srov. dopisy Pammrové i Demlovi z meziválečného období) převládá zaujetí myšlenkovým světem L. N. Tolstého a vůbec tendování k jasným, všelidským „goethovským“ ideám bratrství všech na této zemi, úcta k názorům Chelčického a leckdy dokonce i k ideálům slovanství.

V období schopenhauerovského hořkého pesimismu nelze u Otokara Březiny ještě mluvit o názorových proměnách. Mezi ně patří v dalších letech jistý odklon od Schopenhauera k jeho přímému následníkovi Nietzschemu, filozofovi kladného poměru k životu „zmnožovanému“ prostřednictvím umění, jak to požadoval také Šalda. Z Nietzscheho ovšem Březina nepřijal učení o nadčlověku. Tuto proměnu se pokusil vysledovat Rajmund Habřina v knize esejů *Březina a Nietzsche* (1935). Habřina kromě toho upozornil na některé Březinovy básně se „schopenhauerovskou inspirací“ (například *Podzimní večer*, *Motiv z Beethovena*, *Z věčných dálek*, *Modlitba večerní*); jakož i na to, že Březina ve své poezii učinil pod vlivem Schopenhauerovým „ze své vůle k smrti vědomý kult“. V schopenhauerovském duchu pokládá tedy básník svět za pouhý kult smyslů, svět je pro „Schopenhauerova žáka“ (podle Habřiny) pouze vědomím sebe sama a smysly mu pouze „vyhávají věci, kde jich nebylo a není: všechno je pouhý sebeklam“.¹⁴ Nejde jenom o to, že takový přístup k vnějšímu světu, útěk od vlastního nitra, k duši, zavádí Březinu na stanovisko, které zpravidla označujeme jako subjektivní idealismus. Podstatnější je důsledek tohoto přesvědčení, jeho dopad na básnickou tvorbu. A tím je útěk ke kultu umění, takové pojetí umění, jež se stává pro básníka jediným východiskem z myšlenkového solipsismu. Opět by nás o tom mohly přesvědčit Březinovy dopisy, ale spolu s tím — v poezii — třeba i jeho jakoby erotické pojetí smrti. Víra v kult umění, tento ideál konce století, nadto sblížuje Březinu prvního tvůrčího období s básnickou dekadencí, jedním ze základních proudů české poezie devadesátých let. Jako znak tohoto spojení jsme tu připomenuli Březinovu víru v lartpoulartismus, „umění pro umění“ z dopisu Bauerovi. Se skupinou dekadentů nelze ovšem Březinu zcela ztotožnit (přestože po řadu let publikoval především v jejich časopise *Moderní revue*): již proto, že se nikdy nestal vyznavačem vypjatého, namnoze „aristokratického“ individualismu v souladu s dekadentními představami o poslání umělecké osobnosti a její esotéricnosti. A to přesto, že ve svém pojetí génia a při zdůrazňovaném významu básnického egoismu, byl v mnohém kromě Schopenhauera ovlivněn i autoritami, na něž se odvolávali představitelé dekadence. Na druhé straně nestal se nikdy zcela ani individualistou v duchu pojetí Šaldova a podle jeho vzoru; třebaže F. X. Šalda — jak o tom pojednávají Králík a Janáček — stál u zrodu Otokara Březiny jako nejvýznamnějšího

¹⁴ Habřina, R.: *Březina a Nietzsche. Essaye*; Č. Beran, Olomouc 1935, s. 23, 21.

představitele českého básnického symbolismu 90. let a přelomu století.¹⁵

Lze říci, že Schopenhauerova filozofie byla pro básníka Březinu voláním z hlubin, souzněla s hlasem jeho nitra, zároveň se však stala našeptavačem temných sil. Leč nezbavila nikdy poezii Otokara Březiny onoho jasu, který se rozzářil již v *Tajemných dálkách* a v dalších sbírkách postupně sílil spjat se sugestivní hudebností a hymničností. Tento proces postihl Rudolf Havel. Konstatuje, stejně jako Adolf Janáček v závěru své první studie, že v Schopenhauerově pesimismu našel Březina „filozoficky zdůvodněný pesimismus vlastní“, přičemž nikdy nepřijal „pasivitu rezignace“, která byla ideálem německého filozofa. O to výrazněji mluvil k němu Schopenhauer slovy o síle hudby, vykupitelské moci umění, poslání umělce stojícího mimo dav. Umění se tak stalo prostředkem vykoupení; třebaže právě údělem tvůrčího ducha je trpět více, než mohou trpět jiní a básník nadto musí nejen snášet bolest, nýbrž přímo vyhledávat osamění a vykupovat se i za cenu mlčení.¹⁶

Byl to rovněž Schopenhauer — opět parafrázujeme Rudolfa Havla —, kdož se největší měrou podílel na tom, že Březina vyrostl v typ básníka nikoli pouze meditativního, nýbrž přímo filozofujícího. Havel pak tento problém analyzuje a zdůrazňuje, že pokud se týká výrazových, básnických prostředků, našel Březina Schopenhauerovu estetiku anebo dokonce metafyziku realizovanou u Charlese Baudelaira. Ve své srovnávací studii Havel záslužně upozorňuje na některé problémy, které by si vyžadovaly podrobnější zkoumání: Konkrétně má na mysli vztah francouzských symbolistů k schopenhauerovské estetice a to, jak jej Březina akceptuje — a našly by se jistě i další nedořešené otázky.¹⁷

Ale je také rozhodně co říci k nadhozené již, a v březinovské literatuře (včetně Králíka a Fraenkla, do jisté míry pak i v poslední březinovské monografii z pera Josefa Ziky, 1970) po léta až zesíleně frekventované otázce výkladu Březiny jako básníka myslitele, „filozofického rozjimatele“, stojícího nejprve pod vlivem Schopenhauerova filozofického pesimismu, noetického idealismu. A poté — kromě jiných vzorů —, i pod vlivem těch filozofických autorit, které následovaly buď v přímé anebo nepřímé souvislosti s působením Schopenhauerovým (z následníků byl připomenut Friedrich Nietzsche): Schopenhauer zasvěcoval Březinu do indické filozofie a četba Schopenhauera upozornila ho i na středověké mystiky. Aspoň tak se to traktuje nejen v odborné literatuře, nýbrž i v pra-

¹⁵ To, jak se O. Králíkovi podařilo doslova rekonstruovat duchovní ustrojení O. Březiny a spolu s tím identifikovat všechny podněty, jimiž se na formování jeho básnické osobnosti podílel vedle A. Schopenhauera F. X. Šalda, je na monografii nejmíc cenné. Králíkovy podněty, jeho postupy při analýze schopenhauerovských vlivů, podrobnější vyhodnocení závěrů, případně zdůvodnění některých výhrad, to vše si zaslouhuje samostatnou studii.

¹⁶ Havel, R.: *Březina a Schopenhauer*, I. c., s. 101.

¹⁷ Tamtéž, s. 102, 103. Srov. též Vodička, F.: *Březina a Baudelaire*; *Časopis Národního muzea* 197, 1933, oddíl duchovědný, s. 86—104.

cech publicistického typu a mezi čtenáři Otokara Březiny, kteří se ve stále větší míře rekrutují především z intelektuálních vrstev. Proti tomuto až příliš „filozofičtějšímu“ pohledu na Otokara Březinu stojí na druhém pólu snaha odkrýt jeho dílo jako mýtus, v novější březinovské literatuře reprezentovaná studii Miroslava Červenky. Tento typ výkladu má svoje opodstatnění, třebaže Oldřich Králík — nikoli ovšem jen z obranářských pozic — zdůrazňuje, že Červenkovu odideologizování vede naopak k zesílení zestetizování Březiny.¹⁸ Dostáváme se tak až příliš do oblasti polemik o možnostech různých výkladů díla a osobnosti Otokara Březiny, které krystalizovaly roku 1968, v době sta let od básníkovy narození a někdy nabyly charakteru kompetenčního sporu mezi zastánci literárněteoretického a ideově filozofického způsobu interpretace. Nelze opomenout ani hlas Jiřího Loukotky v rámci jistého dozrívání březinovských diskusí. Zazněl v Loukotkově studii *K otázce ideově filozofického profilu básnického díla Otokara Březiny* a souvisí se zaměřením autorových prací věnovaných problematice umění a náboženství.¹⁹ Tím se ale odkrývá okruh problémů stojících mimo rámec našeho zamyšlení.

Leč otázce naznačené v předchozích řádcích a kladené v březinovských souvislostech nescetněkrát, nelze se ubránit ani v tomto případě. Ta otázka zní: Co bylo pro Otokara Březinu světlem, od něhož všechno vychází a ke kterému všechno směřuje, co bylo tím světlem, které se prodralo tmou výchozího básníkovy pesimismu a k němuž se pak pnulo vlastní Březinovo dílo? Byla jím snad víra v boha? Na tuto otázku existuje množství odpovědí. F. X. Šalda a Oldřich Králík — a u druhého z nich je to třeba zvlášť zvýraznit — existenci ryzí náboženské víry v Březinově díle a ve vývojové křivce básníkových autostylizací popírají. A to na rozdíl od Pavla Fraenkla a zvláště některých vykladačů z okruhu katolických kritiků, literárních historiků a filozofů.²⁰ Opatrněji se vyslovuje Rudolf Havel: v závěru své studie podotýká, že kromě závislosti na Schopenhauerovi, jež byla základem Březinova voluntarismu, „jiný a samostatný vývoj básníkův přenesl jej do sféry spirituální a transformoval ve smyslu teistickém“. To platí jenom do jisté míry. Neboť obě, byť jen obrysové linie vývoje Březinových názorů i díla (poetiky) není možno od sebe

¹⁸ Srov. hlavně Červenka, M.: *Doslov*. In: Březina, O.: *Modlitba za ne-
přátele*; Mladá fronta, Praha 1966. Dále srov. Červenkovy březinovské úvahy
z jeho knihy *Symboly, písně, mýty*; Československý spisovatel, Praha 1966.
O Králík polemizuje s Červenkovým pojetím ve stati *Platnost básnického
odkazu*. In: *Stavba ve výši*. Sborník věnovaný památce Otokara Březiny. K vy-
dání připravil Jaroslav Novák, Blok, Brno 1970, s. 241 až 245, srov. s. 243. Srov.
Zika, J.: *Otokar Březina*; Melantrich, Praha 1970.

¹⁹ Loukotka, J.: *K otázce ideově filozofického profilu básnického díla Otokara
Březiny*. In: *týž, O náboženství a umění*; Horizont, Praha 1974, s. 63—121.

²⁰ Některé příspěvky katolických autorů byly publikovány ve sborníku *Stavba ve
výši*, I. c. Srov. Durych, J.: *Dějiny života a dějiny duše*, s. 163—171; Sla-
vík, I.: *Setkání s Březinou*, s. 218—221; Dvořák, M.: *Čas v díle Otokara
Březiny*, s. 230—236.

nějak striktně oddělit. Silné prvky směřování k bohu a náboženské víře nelze u Otokara Březiny popřít. Havel podotýká, že Březinův noetický idealismus nikdy nebyl „domyšlen do nihilistického ateismu“, tedy do té vyhraněné podoby, jako tomu bylo u Schopenhauera. Domníváme se, že stejně tak nebyla nikdy dovedena do konce evidentní proměna jeho názorové sféry „v metafyzický spiritualismus“, i když byla podložena úplným zřeknutím se Schopenhauera jakožto svého druhu ateisty.²¹ V chronologii básnické tvorby Otokara Březiny jde o období počínající již druhou sbírkou *Svítání na západě* (1896), od níž začíná „přerod“, který nejpodrobněji — a v mnohých schopenhauerovských vazbách — analyzoval opět Králík.²² Březina se však i přesto nikdy nestal důsledným teistou. Bezpochyby rovněž v tomto směru působila na krystalizaci jeho světového názoru i poetiky Schopenhauerova filozofie — přinejmenším jako podvědomý korektiv. Vždyť právě ona — vraťme se k posledním Havlovým dedukcím — v etické sféře Březinu neustále utvrzovala ve víře, že smyslem morálky je láska k bližnímu;²³ nikoli ovšem jenom ta, jak ji vykládá křesťanské učení.

Dostáváme se tak ke zrodu neotřesitelných, konečných názorů Otokara Březiny z období koncipování esejů *Hudba pramenů* (1903), *Skryté dějiny* (druhá část vydána až z pozůstalosti, 1968) a poté z hráze jeho mlčení: Jejich nejpevnějším stavebním prvkem byla víra nejen v lidského ducha a tajemné působení kosmických sil, nýbrž i v moc zástupů, v budoucnost celého lidstva. Proto je Březinova tvorba aktuální dnes, v době ohrožení nejzákladnějších hodnot dosavadních civilizací a vůbec celé planety země. Podrobněji analyzovat tuto problematiku znamenalo by kromě jiného zabývat se Březinovým vztahem k moderní civilizaci a v jejím rámci básnickovým pozorným sledováním nejrůznějších vědních oborů, materiálního a hlavně duchovního života. Tyto i jiné otázky neušly

²¹ Havel, R.: *Březina a Schopenhauer*, I. c., s. 108. K otázce Březinova voluntarismu srov. studii Jaroslava Kabeše *Filozof vůle a jeho myslitelské dílo*. In: *Stavitel chrámu*. Památník básníka myslitele Otokara Březiny. Uspořádali Emanuel Chalupný, Vincenc Charvát, D. M. Pavlíček, Jaroslav Šíma; Čin, Praha 1941, s. 92—144. Zmínku o Schopenhauerovi však v této pronikavé studii postrádáme.

²² O. Králík zároveň upozornil na to, že Březinův duchovní obrat z roku 1898 nesmí být přeceňován. Podle Králíka byl básník vlastně po celý život „zajatem jistého pesimistického odstínu idealistického pojetí života“, jaké přijal v době svého mládí. Ještě důležitější je poukázání na výjimečnou labilitu Březinových „citových reakcí“. V důsledku toho se v nepřetržitém řetězení „střídají nahoru a dolů a básník má nekonečnou schopnost barvit tyto vlny nálad, citů a idejí odlesky intenzivní četby“. Takto podle Králíka vzniká složitý „rytmus básnickova vývoje“, který však „není libovolný“. A Králík sám v celé práci — hlavně v jejím závěru — usiluje prokázat střidu těchto vlivů, mezi nimiž centrální roli hrají podněty schopenhauerovské. K nim se Březina stále vracel. Srov. Králík O.: *Otokar Březina 1892—1907*, I. c., s. 229, z poslední kapitoly nazvané *Závěr* pak zvláště s. 445, 490—492.

²³ Havel, R.: *Březina a Schopenhauer*, I. c., s. 108.

básnickově pozornosti; včetně kataklyzmatu první světové války, evoluce a revoluce, vzniku samostatného československého státu a v neposlední řadě široké škály sociálních problémů.²⁴ Reálný svět, skutečné věci a jevy, byly ovšem vždy nazírány specifickým způsobem — vizionářsky.²⁵ Sám Otokar Březina svoje přesvědčení vyjádřil v dopisu Anně Pammrové již z roku 1909 slovy: „/.../ věřívám, že lidstvo, až projde peklem moderní civilizace, vytvoří nové formy života tak úžasně prostého, o němž dnes nedovedem ani snít a k němuž dnes není uzpůsobena ani příroda kolem nás, ani naše dnešní tělo /.../“.²⁶

²⁴ Problematikou Březinova sociálního cítění se zabýval především Otokar Fiala. Srov. například: *Sociální prvky v díle Otokara Březiny*. In: *Stavba ve výši*, I. c., s. 222—229. Schopenhauera charakterizuje autor jako „krutého mistra Březinova mládí“. O Březinovi mluví dále jako o čtenáři Schopenhauera — „ale také Dostojevského, z něhož poznal hrůznou skutečnost, že ze zákona bolesti nejsou vyňaty ani děti — uvědomoval si již na konci první své knihy, že jeho utrpení není výjimkou: je jenom kapkou v moři věčného smutku, který zaplavuje národy...“, srov. s. 225, 223.

²⁵ Problematika Březinova vizionářství je úzce spjata s otázkou jeho voluntarismu. Ve svých základech se zároveň váže k tomu, jak si vykládal Schopenhauerovo hlavní dílo *Welt als Wille und Vorstellung*. Březinovu četbu této knihy analyzuje hlavně Adolf Janáček. R. Havel ovšem upozorňuje, že ještě lákavější byla pro Březinu *Parerga a Paralipomena*; srov. *Březina a Schopenhauer*, I. c., s. 108. Ostatně v březinovské literatuře — a hlavně v básnickových dopisech — jsou zmínky o tom, že jednu svou ranou práci chtěl schopenhauerovsky pojmenovat právě *Paralipomena*.

²⁶ *Listy Otokara Březiny Anně Pammrové*, I. c., s. 59.